

Віталій Огієнко (Київ)

старший науковий співробітник Українського інституту національної пам'яті

тел. 0679878781

e-mail vitaliy.ogienko@gmail.com

У статті розглядається Національний музей "Меморіал пам'яті жертв Голодоморів в Україні через призму двох концептів, які можна уявити за допомогою метафор "текст" і "арена". Автор аналізує історію Меморіалу і показує місце українського етнічного компонента в архітектурних і дизайнерських рішеннях Меморіалу та його візуальному і смисловому наповненні.

The article presents the National Museum "The Memorial in Commemoration of the Famines`Victims in Ukraine" through two conceptual lenses that may be understood via the metaphor of "text" and "arena". The author analyzes the Memorial history and shows the place of the Ukrainian ethnical component in architectural and design decisions of Memorial, its visual and semantic content.

Keywords: The National Museum "The Memorial in Commemoration of the Famines`Victims in Ukraine", Commemoration, Landscape, Memorial Space.

Ключові слова: Національний музей "Меморіал пам'яті жертв голодоморів в Україні", коммеморація, ландшафт, меморіальний простір.

Два в одному: "храм" та "етнографічний музей" у репрезентації Меморіального комплексу пам'яті жертв Голодоморів в Україні

Вступ

Підходи до дослідження меморіалів та монументів часто фокусуються на дослідженні меморіалу як 1) *тексту*, тобто меморіал прочитується як текст, створений і підтримуваний дієвцями та групами у рамках властивих їм історичного та ідеологічного контекстів, що супроводжуються відповідними дискурсом і наративом; 2) *арени*, тобто ресурсу, що використовується дієвцями для політичної боротьби та легітимації за допомогою репрезентації минулого через ландшафт¹.

Відповідно до цієї градації, я проаналізую Меморіальний комплекс пам'яті жертв голодоморів в Україні (далі Меморіал) як складову частину дискурсу Голодомору, який, у свою чергу, став органічною частиною національного гранднративу. Не повною мірою погоджуючись із використанням Г. Касьяновим терміну Е. Сміта "громадянська релігія" для визначення дискурсу Голодомору, все ж я застосую метафору "храм" для означення символічної ролі Меморіалу у цьому дискурсі. Потім у загальних рисах я подам історію спорудження Меморіалу, розповім про ініціаторів його зведення та спробую окреслити їхні цілі. Далі покажу місце українського етнічного компонента у

архітектурних та дизайнерських рішеннях Меморіалу, його смислового, візуального та ідейного наповненні. У цьому сенсі вжито метафору "етнографічний музей". Оскільки важливе завдання, яке ставив перед собою автор, полягало у тому, щоб дати максимально точно візуальне уявлення про об'єкт, текст супроводжує низка фотографій.

Центральним "місцем пам'яті" про Голодомор 1932-1933 років в Україні став Меморіал пам'яті жертв голодоморів в Україні. Слово «голодоморів» у множині підкреслює, що Меморіал присвячений також жертвам голоду 1921-1922 та 1946 років, хоча на сьогодні ні в експозиції, ні деінде на Меморіалі про голоди 1921 та 1946 рр. в Україні не згадано.

Головними джерелами дослідження цієї теми стали інтерв'ю із автором проекту Меморіалу Анатолієм Гайдамакою, співробітниками Меморіалу та Українського інституту національної пам'яті. Саме у підпорядкуванні останнього нині перебуває Меморіал; працівники ж інституту доклали чимало зусиль до постановня Меморіалу у його теперішньому вигляді. Частина використаної інформації походить із газетних статей, веб-сайтів Меморіалу, Кабінету Міністрів України, Адміністрації Президента України, Українського інституту національної пам'яті. Ознайомлення із порядком дискурсу Голодомору загалом та розуміння того, що Меморіал як матеріальний об'єкт став у нинішньому своєму вигляді результатом взаємодії науки, влади та масових уявлень про голод 1932-1933 рр., прийшло після прочитання книги Г. Касьянова².

У цій статті я розглядаю меморіали як матеріальні місця пам'яті, що відображають соціальні та колективні інтерпретації минулого. З'явившись як продукти бачення минулого, вони впливають на історичну пам'ять та історичну свідомість відвідувачів та інших людей, які ознайомлюються із інформацією про ці місця пам'яті через Інтернет, ЗМІ, розмови з іншими людьми. Меморіали включаються до туристичних маршрутів, слугують місцями громадських зібрань. Вони, отже, виступають важливими засобами передачі певних версій історії, а через них – засобами формування історичної пам'яті та ідентичності. З іншого боку, меморіали становлять культурний ландшафт, який виступає непомітним фоном для нашої щоденної життєдіяльності. Тим самим вони залучають у свою орбіту навіть людей, які мало цікавляться безпосередньо подіями і особами, яким вони присвячені.

Меморіали є одним із найбільш ефективних механізмів акумулювання та трансляції символів, знаків, цінностей. Як підкреслював Б. Андерсон, монументи, як і інші артефакти, такі як літературні твори, музейні експозиції та ін. конструюють «уявлені спільноти». Отже, меморіали виступають однією із форм соціального конструювання реальності. Зрозуміло, що тут не йдеться про цілком зумовлене чиєюсь волею впровадження заздалегідь розробленого проекту. Разом із тим, соціальне конструювання передбачає існування у головних дієвців певного бачення, яке вони намагаються реалізувати.

Під конструюванням "уявлених спільнот" зазвичай мають на увазі процес творення націй. Адже саме нація була і залишається повноправним і

найголовнішим ідентитетом у соціумі³. Як буде видно далі, це вповні справедливо і для України у випадку із Голодомором.

Монументи є важливими символічними місцями для артикуляції національної ідентичності. Варто лише згадати значення Аушвіц-Біркенау, меморіалу-музею, для єврейської ідентичності або комплексу будівель площі Тяньаньмень для китайської ідентичності, щоб переконатись у тому, що меморіали можуть стати тими ключовими осердями, в яких переплітаються воєдино вже пережите спільнотою із її теперішнім та надіями на майбутнє. Таке відчуття спільного часового континууму минулого та майбутнього, власне кажучи, і є необхідним елементом історичної пам'яті, а з нею – і національної ідентичності.

Меморіал як текст

Однією із найбільш домінантних моделей інтерпретації культурного ландшафту взагалі, і зокрема тих, що стосуються меморіалів і монументів, є модель аналізу культурного ландшафту і його символічних елементів як документу, що пишеться і прочитується соціальними дієвцями і групами відповідно до їхнього власного специфічного ідеологічного і історичного контексту. У спосіб, аналогічний до написання слів на папері, текстуальний підхід до вивчення меморіалів та монументів передбачає розуміння комеморації як процесу проявлення історії на і через ландшафт.

Як зазначав С. Холл «... оскільки ідентичність конструюється у межах, а не поза дискурсом, нам потрібно зрозуміти його у специфічних історичних та інституціональних умовах його створення та у рамках специфічних дискурсивних формацій і практик, а також специфічних декларативних стратегій»⁴.

Зважаючи на те, що ідея спорудження Меморіалу та уся діяльність навколо Меморіалу стала частиною панівного в Україні дискурсу Голодомору, необхідно розглянути цей останній. Ці дискурсивні практики та стереотипні уявлення проаналізував Г. Касьянов, і тут передусім буде повторено визначені ним характеристики, які, на мою думку, опукло характеризують візуальні та просторові репрезентації Меморіалу.

За набором базових атрибутів Г. Касьянов порівнює Голодомор із певним різновидом громадянської релігії. Основний дискурс Голодомору сформувався у діаспорі і на початку 1990-х років був перенесений в Україну. Голодомор органічно вписався до національного гранднаративу, набувши певного канону. Завдяки присутності на сторінках шкільних підручників, представленні у медіях і через комеморативні практики, Голодомор став частиною колективної пам'яті. Політичний і публіцистичний лексикон дискурсивних практик Голодомору перейшов не лише у словник влади і риторику історичної політики, а й у наукову термінологію та мову історичної освіти.

У цьому каноні Голодомор постає передусім української трагедією, бо його головним об'єктом було українське селянство як носій традиційного націоналізму. Об'єктом цілеспрямованого і зумисного знищення голодом визнаються саме українці як етнос/нація. Наполягається на тому, що українці –

найбільш стражденна спільнота у тоталітарній державі. Значною мірою дискурс Голодомору побудовано на антропоморфних метафорах, коли Україна зображується як жива істота, що змагається, бореться, виживає.

У візуальних репрезентаціях Голодомору панує естетика мучеництва і жертвності. У його обрядовій частині, у способах публічної репрезентації містяться виразні елементи культових практик, тісно пов'язаних із християнською обрядовістю. Невід'ємним елементом публічного вшанування пам'яті жертв голоду є або панахида, або хресна хода. Серед найпоширеніших метафор у публічній риториці Голодомору – "Голгофа" і "хресний шлях".

Також до "родових ознак" Голодомору Г. Касьянов додає конфронтаційність, коли будь-які зазіхання на Голодомор сприймаються як замах на святиню, а також наявність у його дискурсі аморфного, але сильного "образу ворога"⁵.

Якщо слідом за Г. Касьяновим Голодомор визначити як секуляризовану релігію, то у такому випадку, Меморіал буде центральним храмом цієї релігії. Така метафора видається дуже вдалою у зв'язку із здійсненим англійським автором Камероном Дунканом аналітичним поділом музеїв на музеї-храми і музеї-форуми. Музей-храм, за Дунканом, функціонує за певною пояснювальною схемою, що, у принципі, виключає різночитання. Меморіал у такому випадку можна класифікувати як «храм», що покликаний сприяти конструюванню національної ідентичності за допомогою національної історії, що трактується у категоріях об'єктивної правди⁶.

Як і справжній храм, Меморіал містить вітвар, у ньому можна поставити свічки, вшановуючи пам'ять померлих родичів та інших жертв Голодомору, а будівлю Меморіалу обрамлюють стилізовані зображення хрестів, найважливіших символів християнства.

Меморіал як арена

У підході до вивчення меморіалів і монументів як «арени» увага дослідника звернена до політичної боротьби і дебатів, що часто виникають навколо репрезентації минулого через культурний ландшафт⁷. Боротьба за встановлення своєї версії минулого як легітимної і домінантної визначається політикою пам'яті. У цьому відношенні меморіали постають місцями, в яких дієвці виборюють право вирішувати, що буде згадано і яка версія минулого стане видимою для публіки. Отже, меморіали і монументи постають не лише продуктами суспільної влади, а й засобами чи ресурсами для її досягнення.

Як підкреслено вище, Голодомор став органічною частиною національного нарративу, який у загальних рисах спрямований на побудову української національної ідентичності на основі цінностей українського етносу. Оскільки аналіз національного нарративу виходить поза межі цієї статті, обмежимося декількома загальними заувагами щодо державної політики пам'яті за президента Ющенка. Ця політика здебільшого опиралася на національний гранднарратив та відкидала "радянськоцентричну історичну модель", яка все ще залишається найбільшим конкурентом першого. Цілі та завдання політики пам'яті адміністрації В. Ющенка, за великим рахунком, мало чим відрізнялися

від історичної політики країн Східної і Центральної Європи та полягали у деміфологізації радянської пам'яті та дискредитації пам'яті про комуністичний режим.

Впродовж 2005-2010 рр. Голодомор став панівною історичною темою. В Україні так само тема голоду стала засобом протиставлення країни спільному пострадянському простору, творення українськоцентричної пам'яті і ідентичності. Звичайно, така політика сприяла легітимації "проукраїнського" президента Ющенка та політичних сил правого спектру, на які спирався президент.

Історична політика В. Ющенка спиралася на національний гранднартив, на його, так би мовити, найбільш традиційний, «народницький» варіант, перенасичений посиланнями на етнічні, народні, а потому національні цінності. Тому використання у оформленні Меморіалу багатьох елементів українських етнічних, навіть архетипових образів та символів не видається дивним, особливо якщо взяти до уваги, що процес зведення Меморіалу перебував під безпосереднім контролем президента. Принаймні автор проекту Меморіалу, А. Гайдамака, стверджував, що після численних переробок проекту на побажання багатьох осіб, у тому числі і президента, йому довелося змінити чи не 70 відсотків оригінального задуму.

Звичайно, значна репрезентація і символізація українського етнічного компоненту у свою чергу пов'язана, з одного боку із закоріненістю дискурсу Голодомору у національному наративі, а з іншого – у тому, що "канонічний образ" Голодомору, як ми з'ясували, ґрунтується на українському етнічному характері трагедії голоду. Проте все ж видається, що головна причина цього полягає в особливостях історичної політики Ющенка та особливостях його особистого світогляду. Адже, як доводить П. Рейхель, "меморіали менше говорять про події і осіб, яких вони вшановують, аніж про мотиви та розуміння історії тих, хто їх зводить"⁸.

Для з'ясування обставин і мотивів спорудження Меморіалу докладніше розглянемо те, як ця ідея виникла, та хто із дієвців найбільше долучився до її реалізації.

Вперше ідея спорудження Меморіалу була висловлена ще у діаспорі, але, зі зрозумілих причин, вона не могла бути реалізована до здобуття Україною незалежності. В Україні за цю ідею вперше почали агітувати ще наприкінці 1980-х краєзнавці, які пізніше об'єдналися в Асоціацію дослідників голодоморів України. Повною ж мірою вона була артикульована у вигляді однієї із рекомендацій міжнародної науково-теоретичної конференції "Голод-геноцид 1933 року в Україні» у 1998 році. Конференція схвалила «Поставити питання перед Урядом України про створення Національного Меморіалу-музею «Голод-33. Геноцид українського народу»⁹

Додатковим стимулом до відкриття великої споруди у Києві стало спорудження пам'ятників, знаків, хрестів на честь загиблих у роки Голодомору у самому Києві (меморіальний знак на Михайлівській площі) та інших місцях країни, наприклад, пам'ятника-меморіалу на Зажур-горі біля Мгарського Спасо-Преображенського монастиря, що на Лубенщині.

Треба відзначити, що звернення громадськості до влади знайшли у неї певну підтримку, про що свідчать різноманітні розпорядження та постанови органів державної влади. Найважливішими серед актів державної влади стали наступні.

28 листопада 2002 р. Верховна Рада України у п. 3 постанови «Про 70-ті роковини голодомору в Україні» рекомендувала Кабінету Міністрів України «провести конкурс на кращий проект Меморіалу жертвам голодомору в Україні 1932-1933 рр. для його спорудження в м. Києві»¹⁰

Про спорудження у Києві Меморіалу пам'яті жертв голодоморів і політичних репресій йшлося у п.1. розпорядження Президента України Л. Кучми № 393 "Про додаткові заходи у зв'язку з 70-ми роковинами голодомору в Україні" від 6 грудня 2002 року: «Спорудити у м. Києві Меморіал пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій»¹¹.

12 лютого 2003 р. було проведено парламентські слухання щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору, за результатами яких Кабінету Міністрів України було рекомендовано «спорудити у центральній частині столиці України – місті Києві (вулиця Січневого повстання, 1) Державний історико-меморіальний комплекс жертв голодомору, політичних репресій та насильницьких депортацій (далі - Державний історико-меморіальний комплекс), включаючи монумент, музей, конференц-зал, науково-дослідний центр та інші необхідні функціональні приміщення»¹².

Таким чином, плани спорудження Меморіалу будувалися ще з 2003 р. Спочатку планувалося, що його територією розташування стане Печерськ, місце неподалік від станції метро «Арсенальна», поряд із будинком військової комендатури. Іншими варіантами розташування Меморіалу були: 1) Наводницький парк на Набережному шосе, між пам'ятником засновникам Києва і мостом Патона¹³; 2) парк біля Михайлівського Золотоверхого собору¹⁴; 3) територія Володимирської гірки. Ці проекти не були втілені у життя передусім через складність із вбудовою нового об'єкту до існуючого природного і культурного ландшафту. Наприклад, щодо Володимирської гірки виникло питання, чи доцільно будувати Меморіал вищим за розташований неподалік пам'ятник Володимиру Хрестителю.

У 2004 р. ідея спорудження Меморіалу отримала ще одного дуже впливового прихильника в особі новообраного президента України В. Ющенко.

В своєму Указі від 04.11. 2005 «Про вшанування жертв та постраждалих від голодоморів в Україні» він прямо зобов'язував Кабінет Міністрів розв'язати питання будівництва. Наслідком Указу стало розпорядження Київської міської державної адміністрації №1445, в якому передбачалось «спорудження протягом 2005-2006 рр. у м. Києві меморіального комплексу пам'яті жертв політичних репресій та голодоморів в Україні у складі меморіального музею та парку «Калиновий гай»». Було створено робочу групу з підготовки пропозицій щодо меморіального комплексу. Новим місцем розташування Меморіального комплексу було обрано дніпровські схили в районі парку Слави та закладеного В. Ющенком Калинового гаю.

Ще одним, і найвагомим, кроком на шляху спорудження стало прийняття Верховною Радою України Закону "Про голодомор 1932-1933 років в Україні"

від 28 листопада 2006 року. У статті 5 Закону Кабінету Міністрів України було спеціально доручено "вирішити в установленому порядку за участю Київської міської державної адміністрації" питання щодо спорудження Меморіалу¹⁵.

Уважний читач зверне увагу на те, що до цього моменту у всіх державних документах мова йшла про меморіальний комплекс, присвячений як жертвам Голодомору, так і жертвам політичних репресій. І лише після ухвалення Закону України "Про голодомор 1932-1933 років в Україні" та наступним після цього усвідомленням держчиновниками окремішності цих двох явищ було прийнято рішення про спорудження Меморіалу, присвяченого жертвам Голодомору 1932-1933 рр. та голодів 1921 та 1947 рр. Власне кажучи, у цій роковій місці політичних репресій зайняли голоди 1921 та 1947 рр. Принаймні, як згадує А.Гайдамака, працювати він розпочинав над художнім проектом, присвяченим якраз голоду і репресіям¹⁶.

Навесні 2006 почався новий конкурс на кращий проект меморіального комплексу. У конкурсі взяли участь 14 авторських колективів, виставку робіт яких можна було побачити у Спільці художників України, а з фотографіями всіх конкурсних об'єктів можна ознайомитися у вільному доступі в Інтернеті¹⁷.

Переможцем було оголошено авторський колектив, очолюваний народним художником України А. Гайдамакою, що відомий оформленням експозиції Національного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. у м. Києві та художнім оформленням Національного музею «Чорнобиль» у м. Києві. Серед інших осіб, які найбільше посприяли появі Меморіалу, варто назвати імена тодішнього віце-прем'єр-міністра з гуманітарних питань І. Васюника та Голови Інституту національної пам'яті І. Юхновського. Причому кожна із згаданих вище осіб мала своє уявлення про те, яким має бути вигляд Меморіалу, і у міру своїх сил намагалася переконати інших прийняти її позицію, що призводило до постійних конфліктів та "змагань владою і авторитетом". Звичайно, останнє слово залишалось за В. Ющенком, але він цим правом користувався нечасто і стояв, так би мовити, над суперечками¹⁸.

Меморіал зводився в авральному режимі. Зокрема, на початок його будівництва у розпорядженні будівельників був лише ескізний проект, а повний комплект документації довелося доробляти вже під час спорудження. На момент відкриття Меморіалу, який приурочили до Дня пам'яті жертв Голодоморів 22 листопада 2008 року, він не був до кінця завершений. Принаймні у переддень його відкриття віце-прем'єр Васюник, у пориві обурення повільною і незадовільною роботою будівельників, сам взявся мити підлогу у Залі пам'яті.

Саме зведення Меморіалу було поділено на дві черги: меморіальний комплекс і, власне, сам музей. Нині зведено лише першу чергу комплексу, причому і вона ще потребує доробки. Меморіал розміщено у серці Києва на Печерську. З одного боку від нього розташований парк Слави, присвячений радянським воїнам-солдатам, з іншого – Києво-Печерська Лавра, що вважається однією із найбільших святинь православного світу. На відстані кілометра від нього розташовані найважливіші адміністративні будівлі країни: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Адміністрація Президента України. Очевидно, що близькість інших значимих місць була покликана показати

непересічну важливість Меморіалу, а також таке розміщення забезпечило зручність у проведенні комемораційних заходів.

На сьогодні з упевненістю можна сказати, що Меморіал знайшов своє місце у загальному ландшафті місцевості. Про це свідчить, наприклад, той факт, що біля Меморіалу можна часто побачити молодят, котрі, незважаючи на скорботу, яку, у принципі, повинне було б викликати відвідування цього місця, включають його разом із Парком Слави (відвідування останнього місця пам'яті молодятами вже стало традицією) до маршруту своїх весільних кортежів. Причому тінь скорботи на обличчі молодят під час їхньої прогулянки Меморіалом можна побачити дуже рідко. Питання про те, як би вони мали поводитися у такому трагічному місці у найщасливіший день свого життя, залишимо поза рамками цієї статті.

Меморіал та його структура

Структурно Меморіал поділяється на декілька частин – Свічу пам'яті, Зал пам'яті, "чорні дошки", калиновий гай. Ми у нашій віртуальній подорожі Меморіалом теж скористаємося таким поділом.

Меморіал складає враження щедро насиченого символами місця. Під час екскурсії зазначається, що вхідний портал до Меморіалу символізує ангелів-охоронців душ померлих у лихоліття Голодомору, кам'яні жорна, хаотично розкидані по території, – "жорна історії"; скульптурна композиція "Дівчинка з колосками" нагадує про трагічну долю найвразливішої категорії

жертв Голодомору – дітей. Нарешті Свіча пам'яті є символом незнищеності української пам'яті про пережиту трагедію – Голодомор 1932-1933 років в Україні.

Найзручніший вхід до Меморіалу – портал, обабіч якого розташовані дві масштабні фігури "ангелів скорботи", що склали руки на грудях (фото 1). Ангели орнаментовані маленькими хрестами.

1. Ангели скорботи

Дорога до центру Меморіалу покрита невеликими вибоїнами, які мають нагадувати ріллю, що символізує родючість українських земель. Ця дорога носить назву – «рілля пам'яті». По обидва боки від «рілли пам'яті» покладені т.зв. «жорна долі» (фото 2), що, як зазначено у тексті екскурсії, «мають подвійну

символіку». З одного боку вони символізують 24 години у добі, а з іншого – те, що за одну добу у лихоліття Голодомору вмирали 24 тисячі голодуючих українських селян. Всього «жорен історії» на Меморіалі 24, по 2 у кожній композиції. Яким чином вдалося підрахувати, що у ті часи щодня помирала саме така кількість людей, залишається загадкою мабуть не тільки для автора статті. Верхній кам'яний елемент «жорен історії» інкрустовано хрестом у вигляді колосків. Від себе можемо додати, що жорна для помелу хліба у 1933 р. разом із іншим домашнім приладдям конфісковувалися у селян. Отже, «жорна історії» несуть додаткове смислове навантаження на Меморіалі.

Своєрідним притягальним мистецьким центром Меморіалу є фігура дівчинки, яка офіційно носить назву "гірка пам'ять дитинства" (фото 3). П'ять пшеничних колосків у її руках символізують сумнозвісний "Закон про п'ять колосків, за яким до обвинувачених у

2. Жорна долі

розкраданні колгоспного майна селян застосовували 10-річне ув'язнення. По периметру композиції вигравіювані слова із вірша Т. Шевченка «і мертвим, і живим, і ненародженим».

Біля фігури дівчинки люди інколи залишають продукти, особливо яблука, калинові гілки, а також квіти, вшановуючи тим самим померлих. В українській православній традиції є звичай залишати наїдки та напої на кладовищах. Як бачимо, ця поминальна традиція присутня і на Меморіалі, хоча тут немає захоронень жертв Голодомору.

«Свіча пам'яті» має висоту понад 30 метрів і орнаментована скляними хрестами різної величини, що символізують душі померлих від Голодомору.

3. Гірка пам'ять дитинства

«Малі хрести – душі маленьких дітей, хрести більшого розміру символізують душі дорослих. Основа свічі – чотири металеві чорні хрести, прикрашені фігурами бронзових лелек, які є свідченням українського відродження" – це цитата із офіційно затвердженого тексту екскурсій по Меморіальному комплексу (фото 4). Зверніть увагу, що лелеки, які є традиційним українським етносимволом, зображені розп'ятими на хресті.

Під вежею знаходиться «Зал пам'яті», до складу якого входить декілька приміщень. У першому приміщенні «Зали пам'яті» на стінах розвішені старі фотографії українських родин у передголодоморний період.

4. Свіча

Із відретушованих старих фотографій на відвідувачів дивляться впевнені у собі, спокійні обличчя. Із першого, невеликого за розмірами приміщення, відвідувачі потрапляють у головну Залу пам'яті, де можуть ознайомитися із 19 томами Національної книги пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні.

Внутрішній бік вхідних дверей оформлено у вигляді колажу темного кольору, стилізованого під двох червоноармійців, що схрещують свої багнети. На задньому тлі видно засніжене поле і ворон у небі. Власне кажучи, ці зображення, окремі епізоди із фільмів та цитати організаторів Голодомору можуть вважатися такими, що уособлюють протилежну силу зла, того "іншого образу ворога", який призвів до Голодомору.

У Залі розміщено старі речі українського традиційного побуту: човни, сітки, прядки, меблі, пофарбовані в один темний колір (фото 5). Взагалі, раціонально пояснити присутність цих речей, які разом нагадують експозицію районного етнографічного музею, у Залі пам'яті непросто. Екскурсоводи на моє запитання, чи ці речі належали постраждалим від голодомору, не дали ствердної відповіді. Але, якщо взяти до уваги загальну насиченість Меморіалу етнічними українськими символами та витворення певних ритуалів (залишання наїдків біля фігури дівчинки), давні речі українського традиційного побуту цілком вписуються у таку концепцію. Наважимося припустити, що на запитання про символічність цих речей відповідь мала б полягати у тому, що вони символізують деформацію традиційної української культури під час Голодомору.

5. Зала пам'яті

що досягається завдяки актуалізації страждань переживших Голодомор. У перерві між фільмами на розміщених екранах титрами проходять імена та прізвища людей, померлих у лихоліття. Відзначимо, що проектори та скляні прозорі монітори є сучасним та недешевим обладнанням.

У самому центрі «Зали пам'яті» знаходиться Вівтар, що являє собою скляний ящик, в який засипане зерно. На Вівтар люди ставлять запалені свічки. Вівтарна вежа зсередини інкрустована народними орнаментами різних регіонів країни. Над Вівтарем підвішено павука-оберега, що підкреслює в оформленні Зали пам'яті народні українські православні мотиви, що, як відомо, мають глибоке язичницьке коріння.

По периметру Зали також розміщені дощечки зі спеціально відібраними цитатами, що належать причетним до організації Голодомору, а також лідерам більшовицької партії різних років, наприклад, Леніну.

Варто зазначити, що початковий проект не передбачав виконання Залою пам'яті музейних функцій. Вона мала бути місцем пам'яті і скорботи. Таке призначення цього меморіального приміщення підтверджує також його назва. На сьогодні, однак, за відсутності музейних приміщень, експонати доводиться розміщувати у Залі пам'яті, тому вона і набула рис музею.

Після Зали пам'яті йде менше приміщення, у якому вивішені негативи тих самих фотографій із першого приміщення.

При виході із Меморіалу розташовано дзвін, в який кожен бажаючий може вдарити, складаючи таким чином свою пошану людям, померлим у роки Голодомору. Спочатку дзвін розміщувався над Вівтарем, аби людина могла в нього вдарити після того, як поставить свічку, але пізніше був перенесений. Згадаймо, що в українських селах після смерті людини й досі б'ють у дзвін.

Нижче на схилі, у напрямку спуску до Дніпра, розташовується Алея "Чорні дошки України", на якій поставлені кам'яні брили, що символізують «чорні дошки» (режим "чорних дошок" – це система примусових заходів до населення України, яке не виконувало заходів більшовицької влади (хлібозаготівель, колективізації тощо) або чинило їй опір). На дошках викарбувані назви

За допомогою проекторів на стіни Зали транслюються поперемінно короткі фільми про Голодомор. Усього транслюється три таких фільми українською, російською та англійською мовами.

У цілому, з усього Меморіалу ці фільми найбільш промовисто виражають риторику катастрофи та виживання,

населених пунктів, мешканці яких пережили Голодомор. Всього на «чорні дошки» нанесено назви понад 6 тисяч таких населених пунктів, що складає далеко не повний перелік усіх постраждалих від Голодомору місцин.

Після проведення кожної екскурсії пам'ять загиблих у роки Голодомору вшановують хвилиною мовчання.

Взагалі Меморіал є місцем, в якому можна повправлятися у вишукуванні прихованих смислів, особливо беручи до уваги українські традиційні вірування і ритуали. Наприклад, хрестики на вежі Свічі пам'яті можуть символізувати бджіл, що за деякими українськими віруваннями є посередниками між земним і небесним світом. Контраст між приміщенням із різнокольоровими фотографіями і їхніми негативами на виході із Зали пам'яті демонструє драматичні зміни у житті людей перед і під час Голодомору.

Висновок

Із соціологічної точки зору не помилимося, якщо скажемо, що Меморіал став архітектурним уособленням та символом Голодомору, найзначнішим у своєму роді «місцем пам'яті», покликаним транслювати образ Голодомору. Які ж цінності він зберігає та захищає? Який цілісний образ світу продукує символіка Меморіалу?

Як ми з'ясували, на Меморіалі міститься чимало архетипових для українців символів, таких як зерно (у скляному ящику біля Вівтаря), поминальний дзвін, який нагадує про український ритуал голосіння за померлими, традиційні українські візерунки, що наносяться на національний одяг – вишиванки, рілля – символ родючості української землі, калиновий гай, котрий є традиційним українським етнокраєвидом. Насичений Меморіал і релігійними символами, такими як свічка, хрести у різних варіаціях, Вівтар пам'яті.

Моя точка зору полягає у тому, що всі символи, присутні у Меморіалі, звертаються до української православної традиції та до цінностей українського села, по яких Голодомор завдав непоправного удару. Як і в роки Голодомору, ці цінності нині знову опинилися під загрозою, лише цього разу через інші обставини, передусім через глобалізаційні процеси. У цілому із таким баченням погодився і автор художнього проекту Меморіалу А. Гайдамака.

Меморіал закликає до протистояння глобалізації і повернення до витоків української традиційної культури та родової моралі. Етноелементи у Меморіалі підкреслюють, що, коли український народ зміг перенести всі випробування своєї драматичної долі, він у змозі протистояти і тій денационалізації, яка тепер має місце. У «храмі» Меморіалу вшанування померлих від голоду означає також схиляння перед традиціями українського села. Меморіал закликає до морального оздоровлення нації, до відновлення, а фактично – до творення національної ідентичності. Засобом для цього є відновлення пам'яті, а отже повернення до справжньої нефальшованої історії. Недаремно до поняття «пам'ять» так часто апелюють творці Меморіалу. Схоже розуміння пам'яті про Голодомор як втрачене істинне знання, що, повертаючись, зцілює сучасників, передається відвідувачам Меморіалу. Про це свідчать записи у Книзі відгуків Меморіалу, де часто зустрічаються надписи такого змісту: "Дякуємо за правду про голодомор".

"Дякую за правду нашої історії". "Дякуємо за небайдужість, пам'ять", "Дякую за емоції".

Меморіал покликаний забезпечити відчуття свого культурного коріння, у цьому ж конкретному випадку – коріння українськості. У конденсованому вигляді сутність Меморіалу відображена у сцені завершення офіційної церемонії прийому високих гостей на Меморіалі, яку, щоправда, нині, зі зрозумілих причин, ніхто не має можливості побачити. За текстом екскурсії, дівчина (Україна) у національному вбранні дає одному з членів делегації незапалену свічку (символ скорботи за убієнними), яку він запалює і ставить у підсвічник на восковій свічі (вшановує пам'ять померлих і деформованої української культури). Лунає "Літургія" К. Стеценка. Із її завершенням диктор оголошує хвилину мовчання. (Іноземні гості змушені мовчати, а значить, вони визнають або змушені визнати істинність трансльованого Меморіалом образу). Після чого лунає дзвін.

¹ Aldermanan D. and Dwyer O. Memorials and monuments // International Encyclopedia of Human Geography. – P. 51.

² Касьянов Г. Danse macabre: голод 1932-1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – початок 2000-х). – К., 2010. – 271 с.

³ Antonsich M. National identities in the age of globalisation: The case of Western Europe // National Identities. Vol. 11, No. 3, September 2009, 281-299.

⁴ Hall S. Who Needs "Identity"? // Hall S. *Who Needs "Identity"? of Cultural Identity*. – London, 1996. – P. 4.

⁵ Касьянов Г. Вказ. праця. – К., 2010. – 271 с.

⁶ Cameron F. Duncan, "The Museum, a Temple or the Forum" // Anderson G. *Reinventing the museum: historical and contemporary perspectives on the paradigm shift*. – Oxford, 2004. – P. 61-74.

⁷ Aldermanan D. and Dwyer O. Memorials and monuments // International Encyclopedia of Human Geography. – P. 54.

⁸ Цит. за Wüstenberg J.-R. Strategic Politics of Memory in Contemporary Germany. Comparing Activism for Holocaust and Expulsion Memorials in Berlin. - P. 7. // http://www.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/0/8/4/8/7/pages84877/p84877-1.php. Сайт відвілено 1 листопада 2010 р.

⁹ Цит. за Веселова О.М. Увічнення пам'яті жертв голоду-геноциду // Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки. – К., 2003. – С. 829.

¹⁰ Постанова Верховної Ради України "Про 70-ті роковини голодомору в Україні" від 28 листопада 2002 року N 258-IV // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=258-15>. Сайт відвідано 1 листопада 2010.

¹¹ Розпорядження Президента України "Про додаткові заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Голодомору в Україні" № 393/2002-рп від 6 грудня 2002 року // <http://www.memory.gov.ua/ua/publication/content/849.htm>. Сайт відвідано 1 листопада 2010 р.

¹² Постанова Верховної Ради України "Про Рекомендації парламентських слухань щодо вшанування пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років" //

<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=607-15>. Сайт відвідано 1 листопада 2010 р.

¹³ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.05.2003 №264-р "Про увічнення пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років" // http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR030264.html. Сайт відвідано 12 листопада 2010 р.

¹⁴ Гречух О. Які символи ми обираємо // День. - №152. – 28 серпня 2008.

¹⁵ Закон України "Про голодомор 1932-1933 років в Україні" // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. Сайт відвідано 1 листопада 2010.

¹⁶ Інтерв'ю із Анатолієм Гайдамакою від 11 листопада 2010 р. м. Київ

¹⁷ http://archunion.com.ua/sekcia/2008/sekcyia_2008_04.html Сайт відвідано 1 листопада 2010

¹⁸ Інтерв'ю із Анатолієм Гайдамакою від 11 листопада 2010 р. м. Київ.